

A rövid ellátási láncok szocioökonómiai hatásai

BENEDEK ZSÓFIA – BALÁZS BÁLINT

*A konvencionális élelmiszer-ellátással szemben egyre nő a helyi élelmiszer- és a rövid ellátási láncok népszerűsége. Célunk ezek szocioökonómiai hatásainak tudományos igényű összegzése a szakirodalom áttekintésével. Ismertetjük e rendszerek lehatárolásának és tipizálásának problematikáját, rendszerezünk, milyen szocioökonómiai hatások mutathatók ki a rövid ellátási láncokban részt vevő fogyasztók és termelők szempontjából, végül kitérünk mindezek vidékfejlesztési összefüggéseire is. Következtetésünk szerint nem minden esetben egyértelmű, hogy a rövid ellátási láncok a vidékfejlesztés hatékony eszközei lennének, különösen mert a szocioökonómiai hatások mértéke helyzetfüggő. Ugyanakkor kiváló lehetőséget teremtenek a társadalmi összetartozás növelésére, az egészséges élelmiszerek iránti fogyasztói igény kialakítására és a vidék vonzerejének és népességmegtartó képességének fokozására.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: Q13, Q18, R11.

A Közös Agrárpolitika az EU-költségvetés több mint 40 százalékát teszi ki. A Bizottság a 2014–2020-as költségvetési időszakban a Közös Agrárpolitika kettes – vidékfejlesztési – pillérében tematikus alprogramok létrehozását engedi, hogy a tagállamok különös jelentőséggel bíró szükségleteikkel foglalkozhassanak. Ilyen lehetőség a rövid ellátási láncok támogatása, amellyel Magyarország is él, így időszerű e rendszerek alaposabb tanulmányozása.

A helyi élelmiszerrendszerek és a rövid élelmiszer-ellátási láncok világszerte egyre nagyobb várakozást keltenek a fogyasztók, a civil szervezetek, a gazdálkodói érdekképviseletek, a vidékfejlesztők és a döntéshozók körében. A cikkben áttekintjük a rövid ellátási láncokról szóló nemzetközi szakirodalmat. Fő kérdéseink a következők: melyek a rövid ellátási láncok általános jellemzői, milyen szocioökonómiai hatása lehet e rendszereknek, és mennyiben indokolt szakpolitikai ösztönzésük?

Benedek Zsófia, tudományos segédmunkatárs, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet. E-mail cím: benedek.zsofia@krtk.mta.hu

Balázs Bálint, tudományos segédmunkatárs, SZIE MKK, Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet, Környezeti Társadalomkutató Csoport (ESSRG). E-mail cím: balazs.balint@essrg.hu

* Köszönettel tartozunk az MTA KRTK KTI Agrárgazdaságtan és Vidékfejlesztés kutatócsoport tagjainak és a Környezeti Társadalomkutatók (ESSRG) csapatának, akik sokat segítettek a szöveg végleges formájának kialakításában. *Benedek Zsófia* kutatásait az OTKA PD 109177 sz. pályázata, *Balázs Bálint* kutatásait az EU Bizottság FAAN és CONVERGE FP7-es projektje, valamint a JRC 25911 EN megbízása támogatta.

Elsősorban a rövid ellátási láncok szempontjából legfejlettebbnek tekintett és bőséges szakirodalmi forrásokkal rendelkező Egyesült Államok, Nyugat- és Dél-Európa, illetve Ausztrália tapasztalatairól szólunk, de – ahol lehetséges – hazai munkákat is áttekintünk. (Magyar nyelven egy-egy részterületen jelentek csak meg publikációk, a téma egészét átfogó tanulmányok eddig még nem készültek.) Forrásaink elsősorban angol nyelvű, szakfolyóiratokban publikált kutatási eredmények, jogszabályok. E cikkben nem vállalkozhattunk a témakör teljes bibliográfiájának bemutatására. Célunk az, hogy ezen a – hazai szakirodalomban meglehetősen újnak számító – területen az általunk feltett konkrét kérdések szempontjából meghatározó publikációkat egy új struktúra kialakításával rendszerezzük. Ezáltal meghatározzuk a kulcsfontosságú területeket, koncepciókat, és bemutatjuk ezeket a magyar olvasóknak, illetve összegezzük a nemzetközi kutatási eredményeket a hazai támogatáspolitikára. Mivel a civil szféra dinamikusan fejlődő, a tudományos kutatásoktól függetlenül folyamatosan alakuló területéről van szó, ezért a teljesebb körű bemutatás érdekében az elemzési körbe bevontunk közleményeket a „szürke irodalomból” is. Ezen elsősorban állami és civil szervezetek által közzétett jelentéseket, tanulmányokat értünk.

Írásunk a következőképpen épül fel. Először definiáljuk a rövid ellátási láncokat, majd a tipizálási lehetőségeket ismertetjük. Összegezzük e láncok fogyasztóira és termelőire vonatkozó tapasztalatokat, végül megvizsgáljuk a kapcsolódó vidékfejlesztési lehetőségeket.

A rövid ellátási láncok lehatárolása

Az irodalomban sok elnevezés ismert (például alternatív élelmiszerlánc, élelmiszer-közösségi hálózat, szolidaritási vásárlói csoport stb.). *Renting és szerzőtársai* [2003, 394. o.] definíciója szerint a rövid élelmiszerlánc „...olyan szereplők kölcsönös kapcsolata, akik közvetlenül részt vesznek az élelmiszer előállításának, feldolgozásának, terjesztésének és fogyasztásának folyamatában.” Az EU a rövid ellátási lánc kifejezést használja, amely az élelmiszer mellett a bioüzemanyagokat is magában foglalja.

A rövid ellátási láncok lehatárolásakor a szakirodalom a közelség (proximity) fogalmának többféle – térbeli, gazdasági, társadalmi és környezeti – értelméből indul ki. A *kis földrajzi távolság* gyakran fontos szempont annak ellenére, hogy a helybeliség definiálása relatív, megítélésében fontosak a kulturális különbségek, társadalmi, földrajzi jellemzők. Az amerikai fogyasztók 38 százaléka szerint a helyi élelmiszer 25 mérföldön (40 km-en) belülről származik, 28 százalékuk 100 mérföldnél húzta meg a határt, 26 százalékuk szerint az adott állam, 7 százalékuk szerint pedig a tágabb régió a mérvadó (*Pirog–Rasmussen, 2008*). Az USA vonatkozó jogszabálya (*The US Food...*, 2008) 400 mérföldes (644 km-es) szállítási

távolságot, illetve az előállító állam határain belüli értékesítést enged meg. *Ostrom* [2006] a fogyasztók mellett *termelőket* is kérdezett arról, hogy szerintük mi tekinthető helyi terméknek. Eredménye alapján a fogyasztók érzékenyebbek a földrajzi távolságra, míg a termelőknek fontosabb a piac jellege (például hagyományos vagy termelői-e a piac, és milyen gyakorisággal tartják meg). A termelők számára a *fogyasztó típusa* is szempont (például értelmiségi, középosztálybeli, turista), míg a fogyasztók inkább a termék, esetleg a termelő szerint differenciálnak. A hazai jogszabályok megyehatáron belül, illetve 40 km-es távolságban jelölik ki a helyi termékeket (Budapest esetében helyinek az országon belül előállított termék minőségül).¹ A rövid ellátási lánc lehatárolásának másik tipikus megközelítése a közvetlen értékesítésre, *kis társadalmi távolságra* helyezi a hangsúlyt (*Juhász*, 2012). A közbeiktatott szereplők (kereskedők) száma alacsony (ideális esetben nulla). E jelleg indokolja a rövid ellátási lánc elnevezést.

A rövid ellátási láncokra általában jellemző még (*Jarosz*, 2008):

- a kis üzemméret, a kis volumen, a kis lépték, valamint
- általában megjelenik a fenntarthatóság valamelyik aspektusa, de esetfüggő, hogy környezeti, társadalmi vagy egyéb irányba történik-e az elköteleződés. Gyakori a bió vagy ahhoz közeli termelési mód (sokszor minősítés nélkül, de ez utóbbira a termelő és a fogyasztó személyes kapcsolata miatt nincs is szükség).

Kicsi a távolság *környezeti* szempontból is. Egyrészt csökken a szállítás és a raktározás környezetterhelése. Ezt ugyanakkor sokan vitatják (*Kneafsey et al.*, 2013, *Martinez et al.*, 2010). Másrészt a természeti folyamatoktól eltávolodott fogyasztók megtapasztalhatják a szezonális vagy a szélsőséges időjárási események következményeit, amelyek tudatában könnyebben szolidaritást vállalhatnak a termelővel. Bővíthet továbbá a helyi kulináris hagyományok ismerete, erősödhet a helyi identitás (*Dubuisson–Quellier et al.*, 2011). A közelség végül *gazdasági*, mivel a pénz a közösségen belül, helyben forog (erre még kitérünk), és a szállítási költségek csökkenése miatt nagyobb a termelői és/vagy fogyasztói többlet is.

A rövid ellátási láncok típusai

¹ Lásd a 2005. évi CLXIV. törvényt a kereskedelemről, és az azt módosító 4/2010. (VII. 5.) VM rendeletet. *Szabadkai* [2011] vitatja a 40 km-es körzet életképességét, rámutatva, hogy a megyék eltérő mérete és az országhatár menti fekvés egyes termelőknek versenyhátrányt okoz, illetve a tipikus tájtermékek (például békési dinnye, szabolcsi alma) felvevőpiaca nem elsősorban helyben (vagy Budapesten) van.

A rövid ellátási láncok rövid múltra visszatekintő kutatásában az eredeti, térbeliségen alapuló felosztást (Marsden et al., 2002), *Renting* és szerzőtársai [2003] terjesztették ki: az időbeliség értelmezésén túl egy új dimenziót alakítottak ki a minőség biztosítékai alapján. Az 1. táblázatban bemutatott, a kiterjedésre hangsúlyt helyező csoportosítás e fiatal területen klasszikusnak számít (Ilbery–Maye, 2005, Jarosz, 2008).

1. táblázat

A rövid ellátási láncok térbeli kiterjedése és az értékesítési mechanizmusok

Közvetlen kapcsolatalapú értékesítés	Közösségi marketingalapú értékesítés	Kiterjesztett ellátási lánc
Termelői piac	Termelői szövetkezeti boltok	Védett eredet, specialitások
Út menti értékesítés	Fogyasztói szövetkezeti boltok	Minőségbiztosítási rendszerek
Gazdaudvari értékesítés	Közösség támogatta mezőgazdaság*	Tanúsítványok, védjegyek
Szedd magad	Értékesítés helyi vendéglátóknak	
Vendégasztal	Beszállítás helyi közétkeztetésbe	
Házhoz szállítás	Értékesítés helyi termékbolton (helyi termékpolcon) keresztül	
Webáruház	Regionális termékek (nyers és feldolgozott élelmiszerek)	
Dobozrendszer**	Tematikus utak, termékutak, kamratúrák Fesztiválok, búcsúk Értékesítés kivándoroltaknak, specializált boltokban	

* A közösség támogatta mezőgazdaság lényege, hogy a fogyasztók szerződést kötnek egy vagy több termelővel, és egy közösen megállapított összeg befizetése után a szerződési idő alatt hetente friss árut kapnak. A gazdáknak ez biztos bevételt jelent, és a kockázatot (például az időjárás szélőségeiből eredő károkat) közösen viselik a felek. A gazdaságok általában közösségi programokat is kínálnak, például önkéntes nap, szüret, piknik, üzemlátogatás. A rendszer angol neve Community Supported Agriculture (CSA), franciául AMAP (Association pour le maintien de l'agriculture paysanne), olaszul GAS (Gruppi di Acquisto Solidale) néven ismert.

** A dobozrendszerben árult élelmiszert a fogyasztó házhoz szállítással kapja meg, vagy elmegy érte egy átvevőpontba (Soil Association, 2007). Rendeléskor a fogyasztó a doboz tartalmát előre nem ismeri pontosan, azt a termelő állítja össze a szezonnak és a termésnek megfelelően. A kínálatban legtöbbször többféle méretű doboz áll, különböző méretű háztartások egész heti ellátására. Dobozrendelés történhet esetenként, de gyakori a közösség támogatta mezőgazdasági rendszerekkel történő kombinálás is, egy időszakra előre történő rendeléssel és heti szállítással.

Forrás: Renting et al., [2003, 399. o.].

A közvetlen kapcsolatalapú értékesítés hitelességét a személyes kapcsolatok adják. Ez az online kapcsolatokra is igaz: a termék eredete ismert, a jó tapasztalat a következő vásárlás feltétele.

A közösségi marketingalapú értékesítésben a kapcsolatok intézményesülnek. Az értékesítés személyes, vagy kisszámú (tipikusan egy) közvetítő ékelődik a láncba. Személyes érintkezéskor a térbeliség háromféleképpen terjeszthető ki (Juhász, 2012): a fogyasztó megy a termelőhöz (például termékutak, kamratúrák), vagy fordítva (például helyi termékboltok), vagy mindkét fél mozog (például fesztiválok). A termelők számára a szerveződés a választék szélesítését teszi lehetővé (a kényelem és gyorsaság a versenytárs szupermarketek nagy előnye), a fogyasztók tömörülése pedig kiszámíthatóságot, megfelelő felvevőpiacot nyújt. A termék megkülönböztető jellege az ismert eredet és az ebből következő kiváló minőség. Közvetítő esetén a közvetítő személye, hitelessége a bizalom szempontjából kulcskérdés. Renting és szerzőtársai [2003] munkájában új szempont a kulturális közelség, így értelmezhetőek azok a marketingcsatornák is, amelyek például helyi specialitásokat közvetítenek külföldre kivándorolt korábbi fogyasztóknak (LEADER, 2000).

Kiterjesztett ellátási láncokban a fogyasztóknak többnyire nincs kapcsolatuk az adott területtel. A releváns információt sokszor egy harmadik szereplő igazolja (például nemzeti parki, táj- és biotermék).

A Renting-féle felosztás második dimenzióját a minőség biztosítéka jelenti. (Lásd a 2. táblázatot.)

2. táblázat

Rövid ellátási láncok a minőség biztosítékai alapján	
Termelő személye, az előállítás módja	Környezetkímélő jelleg
Ismerős termelőtől vásárolt	Bió
Védett eredetű	Természetes összetevőket tartalmaz
Helyi specialitás	↔ Vegyszer-/tartósítószer-/GMO-mentes
Hagyományos, házi	„hibridek”
Helyileg előállított	Ökológiai gazdálkodásból származó Vadon termelt/nevelt Alternatív tartásból származó

Forrás: Renting et al., [2003, 401. o.].

Az első csoportban a termelő személye nyújtotta garancia, a termelés helye, módja, folyamata (például talaj, mikroklíma, kulturális és gasztronómiai hagyományok, tradíciók) képezi a hozzáadott értéket. A második csoportba a környezeti fenntarthatóságot szem előtt tartó rövid

ellátási láncok kerültek. A tanúsítványok megléte általában nem feltétel (erre még visszatérünk).

Kneafsey és szerzőtársai [2013] a fentieket átértelmezve *tradicionális* és *neotradicionális* rövid ellátási lánc típusokat különítenek el (megengedve hibrid formákat is). Az előbbieket (gazdaudvari értékesítés, szedd magad, termelői piac) esetében a résztvevők tevékenysége hagyományos, az adott kultúrába mélyen beágyazott tudáson és készségeken alapul (bár innováció itt is jelentkezhet, például a termékfejlesztés vagy a marketing során). A neotradicionális formák (bevásárlóközösségek, közösség támogatta mezőgazdaság) ehhez képest – bár céljuk ugyanúgy a hagyományos tudás megőrzése – sokkal inkább társadalmi innovációk a termelők, fogyasztók, civil szervezetek hálózatosodása révén. A fő cél a gazdák méltányos bevételhez juttatása (*Ilbery–Kneafsey*, 1998).

A szakirodalomban a *Renting* és szerzőtársaitól [2003] eltérő csoportosítási logika is ismert. *Watts* és szerzőtársai [2005] erős és gyenge rendszereket különböztetnek meg a személyes bizalmi kapcsolat megléte alapján, arra utalva, hogy az erőseket kevésbé veszélyezteti a multinacionális kiskereskedelmi láncok nyitása a helyi termékek felé (*Seyfang*, 2008, *Smith–Marsden*, 2004). *Galioto* és szerzőtársai [2011] csoportosítása pedig intézményi közgazdasági alapon, a tranzakciós szabályok megkülönböztetésével történik.

Az egyes rövid ellátási lánc típusok jelentősége

A termelők általában több értékesítési csatornát (több rövid ellátási láncot vagy rövid ellátási láncot és konvencionális értékesítési csatornákat) használnak párhuzamosan (*Ilbery et al.*, 2006, *Lass et al.*, 2003). Az Egyesült Államokban például csak a termelői piacokon áruló gazdák 25-30 százaléka használja kizárólag a piacot a termés értékesítésére (*Brown–Miller*, 2008). A hazai környezetben is többféle ellátási lánc párhuzamos használata jellemző (*Juhász*, 2012).

Pearson és Bailey [2009] brit és ausztrál vizsgálatai alapján a legelterjedtebb értékesítési csatorna a termelői piac, illetve az Egyesült Királyságban népszerűek a zöldségdobozrendszerek is; e formák a közeljövőben valós versenytársai lehetnek a globális ellátási láncnak. A többi értékesítési csatorna helyzetét nehezíti a nagy társadalmitőke-igény: a fogyasztók lelkesedésén túl a működés a gazda személyén múlik, növelve a sérülékenységet.

Hazánkban a közvetlen termelői értékesítés európai uniós összehasonlításban jelentősnek számít (*Juhász*, 2012), s bár a szektor még növekszik is, a termelői és kiskereskedelmi forgalomban korlátozott a szerepe. A legelterjedtebb értékesítési forma a (termelői) piac (*Juhász–Szabó*, 2013).

A szakirodalom rendszerezéséhez az előzőekből logikusan következő szempontrendszert alakítottunk ki a szocioökonómiai hatások kimutatására: elválasztottuk a rövid ellátási láncokban részt vevő két főszereplő, a fogyasztó és a termelő szempontjait.

A rövid ellátási láncok a fogyasztó szemszögéből

A rövid ellátási láncok jellemzően két fő fogyasztótípust szolgálnak ki. A folytonos skála egyik végpontján lévő típus a konvencionális élelmiszerellátásra támaszkodik és esetileg él csak a rövid ellátási lánc lehetőségeivel. A másik véglet az egészségügyi, igazságossági, etikai vagy egyéb okból teljesen elkötelezett fogyasztó, és kimondottan kerüli a „hagyományos” megoldásokat. A szakirodalomban általában esettanulmányyszerűen, egy-egy értékesítési csatorna mentén történik a fogyasztók jellemzése. A következőkben mi is ezt a logikát követjük.

A termelői piacok látogatói

A termelői piacok fő hátránya hogy drágák, kényelmetlenek (idényjelleggel szerveződnek, csak készpénzzel lehet fizetni) és viszonylag kicsi a választék. Népszerűségük oka a fogyasztói attitűdvizsgálatok alapján a megvásárolt termékek jó(nak érzékelt) minősége (Byker et al., 2012, Lyon et al., 2009), ismert eredete (Cavicchi et al., 2011, Trobe, 2001) és a helyi gazdák támogatásának szándéka (Lyon et al., 2009). A fogyasztói *bizalom* nem a jó termékminőségre vonatkozik, hanem a termék biztonságos előállítására, s ennek a személyes kapcsolat a garanciája (Hendrickson–Heffernan, 2002). A bizalom kétirányú (ezért csökkentheti a rövid ellátási lánc a társadalmi távolságot): a termelő felelőssége, hogy egészséges, teljes értékű élelmiszert állítson elő (olyan emberek számára, akiket ismer). *Smithers* és szerzőtársai [2008] kanadai vizsgálata szerint a bizalom gyakran elhomályosítja a gazdálkodás részleteit, a fogyasztók még az árus és a gazdálkodó viszonyáról sem érdeklődnek.

Egyes kutatások szerint sokak számára az élelmiszer helyi jellege fontosabb a minőségénél (Winter, 2003). *Carpio–Isengildina-Massa* [2009] az USA-ban végzett *fizetési hajlandóság* vizsgálata alapján a fogyasztók átlagosan 23-27 százalékkal hajlandóak többet fizetni a helyi (a szövetségi állam területéről származó) élelmiszerért, míg húsz évvel ezelőtt egy hasonló vizsgálatban a fogyasztók kifejezetten elutasították a helyben termelt élelmiszert. *Vecchio* [2010] szerint viszont a helyi jelleg önmagában – függetlenül a helyi termelők támogatásának szándékától – kevésbé fontos, s a termékek jó minősége a legfontosabb szempont.

A szakirodalomban egyetértés van abban, hogy ez a fajta vásárlási mód különleges, önmagában is élmény a fogyasztók számára. Az élmény alapja a termelőkkel való közvetlen kapcsolat mellett a kapcsolatépítés lehetősége a többi vásárlóval (Hunt, 2007). A termelői

piacok vonzerejét növeli a különleges termékek jelenléte (vadhús, ritka fajták), amelyek máshol nehezen hozzáférhetőek.

Az amerikai, a brit és az olasz források általános tanulsága, hogy a tipikus vásárló a környéken lakó, az átlagnál idősebb, magasabb végzettségű nő, aki rendszeresen visszajáró vendég, és a jó minőségért hajlandó magasabb árat fizetni (*Kezsis et al., 1998, Lyon et al., 2009, Vecchio, 2010*).

A *társadalmi kirekesztés* témaköre elsősorban az amerikai kutatók érdeklődését keltette fel: a rövid ellátási láncok működésének faji dimenzióját tárták fel, rámutatva, hogy a kezdeményezések a fehér, középosztálybeli, gazdag fogyasztókra korlátozódnak (*Guthman, 2008, Hinrichs–Allen, 2008*).

Részvétel a közösség támogatta mezőgazdasági rendszerben

A rövid ellátási lánc fogyasztóival foglalkozó szakirodalom érdeklődésének másik fő irányát a közösség támogatta mezőgazdasági rendszerek jelentik, amelyek alapja a hosszabb távú együttműködés, a fogyasztói elköteleződés. A részvétel eleve szemléletváltást feltételez, lemondást a helyben nem termő termények fogyasztásáról, a szupermarketek jelentette kényelemről. A közösség támogatta mezőgazdasági rendszerekben ugyan az árak a boltiakhoz hasonlóak, de az utazási költségek mellett az ellátás folytonosságának kockázatos volta további költségeket eredményezhet.

Az Egyesült Államokban a csatlakozási döntés befolyásolásában legfontosabb a jó minőség, de fontos a környezeti és egészségügyi tudatosság és a helyi gazdaság támogatásának szándéka (*Cooley és Lass, 1998*). *O'Hara–Stagl* [2001] szerint jelentős szempont még a kevesebb csomagolóanyag és az ismert eredet is. A kockázatmegosztás és közösséghez tartozás érzése kevésbé tűnik fontos tényezőnek.

Francia tapasztalatok (*Bougherara et al., 2009*) alapján a közösség támogatta mezőgazdasági rendszerek fogyasztói fiatalok (35 év alattiak), eleve jellemző rájuk közösségi aktivitás (részvétel szervezetekben), környezettudatosak és kevésbé érdekli őket a termékek tökéletes külseje vagy a széles termékválaszték. A földrajzi távolság kevésbé fontos (amennyiben a házhoz szállítás vagy az átvétel egy közeli ponton biztosított). A csatlakozást elsősorban környezeti szempontok és a közösség iránti szociális érzék motiválja. Érdekes módon a termék frissessége nem bizonyult meghatározó tényezőnek, ami ellentmond más országokból származó tapasztalatoknak (*Cooley–Lass, 1998, O'Hara–Stagl, 2001*).

A rövid ellátási láncok egészségügyi aspektusai

A rövid ellátási lánc növeli az élelmiszerről szóló tudást és serkenti az egészségesebb (zöldség- és gyümölcsalapú) étrend kialakulását. A közösséget építő formák jelentősen

javítják a mentális egészségi állapotot, növelik a jóllétet, de a rövid ellátási láncok általában is hozzájárulnak az elfogadáshoz a társadalmi távolságok csökkentésével.

Az agrártámogatások egészségügyi hatása vitatott mind az USA-ban, mind az EU-ban (*Alston et al.*, 2008, *Elinder*, 2005) elsősorban az olesóbb, kukoricán és olajos magvakon alapuló nassolni valók tömeges fogyasztása miatt kialakult járványszerű elhízás és egyéb megbetegedések társadalmi költsége miatt. *Salois* [2012] USA-beli tapasztalatai alapján a helyi élelmiszerhez való hozzáférés negatív kapcsolatban áll az elhízással (BMI-indexszel) és a cukorbetegséggel. Hasonló eredményre jutott *Berning* [2012] is, aki (szintén az Egyesült Államokban) az államok szintjén vizsgálta a helyi élelmiszerhez való hozzáférés (a termelői piacok és közösség támogatta mezőgazdasági rendszerek száma) és az elhízás kapcsolatát. *Bimbo* és szerzőtársai [2012] Olaszországban figyeltek fel hasonló tendenciára. A tapasztalt jelenség oka feltehetően az, hogy a tudatos fogyasztók jobban odafigyelnek a testkontrollra is. Mindez arra utal, hogy a negatív externáliákat figyelembe vevő, a táplálkozás egészségügyi szempontjait hatékonyan érvényesítő támogatásra van szükség, amelyhez jó alapot szolgáltathatnak a rövid ellátási láncok (különösen, ha népszerűsítésük megfelelően kidolgozott, tudatosságra ösztönző kampánnyal együtt történik).

A rövid ellátási láncok a mezőgazdasági termelők szemszögéből

A részvétel fő motivációi

A rövid ellátási láncok révén a termelők kikerülhetnek a profitabilitásra nehezedő folyamatos és egyre növekvő nyomás alól. A konvencionális élelmiszer-termelésben a monokultúrákat nagy területen, fokozott műtrágya- és növényvédőszer-használattal termelő gazdaságok vannak előnyben. Ha egy üzem beszáll is a versenybe, a profit egyre kevésbé növelhető a *Cochrane-féle technológiai mókuserék* [1979] miatt. A háttérben biofizikai kényszerek állnak, illetve a verseny miatt az üzemek kénytelenek folyamatosan költeni újabb technológiákra, ami növeli a termelési költségeket. Hasonló a hatása az egyre szigorúbb humán egészségügyi, állatjóléti előírásoknak, minőségi sztenderdeknek is (ez a „szabályozási mókuserék”) (*Renting et al.*, 2003). A hagyományos mezőgazdaságban ezért nehéz növelni a profitot – az új piaci résekre reagáló alternatív láncok azonban lehetőséget kínálnak a bevételek növelésére és a nagy vevőktől való függetlenedésre (*Saltmarsh*, 2004).

A termelői piacon árulók megkérdezése alapján valóban a magasabb ár a legfőbb motiváló tényező (*Kirwan*, 2006, *Morris–Buller*, 2003), ugyanezt találták közösség támogatta mezőgazdasági rendszerek esetén is (*Galt et al.*, 2011, *Lass et al.*, 2003). *Jarosz* [2008] különböző láncok tanulmányozásával a profitnövelés mellett olyan kiegészítő hajtóerőket tárt

fel, mint például a vegyszerhasználat mellőzése és egészséges élelmiszer termelése, vagy a fiatalabb nemzedék oktatása az alternatív mezőgazdasági lehetőségekre.

USA-beli tapasztalatok szerint a közétkeztetésbe szállítással elért jövedelem a teljes bevétel mindössze 1 százaléka körül mozog, de a gazdák ennek ellenére sem tervezik beszüntetni ezt a tevékenységet (Izumi et al., 2010). Legfőbb okként a „több lábon állást” említették (vagy a *potenciális* lehetőségeket), de a közösség fejlesztése, a gyermekek egészségi állapotának javítása is fontos szempont volt. A rövid ellátási láncban a helyi termények többsége feldolgozható értéknövelt terméké, bár a gazdálkodók jelentős része nem használja ki a lehetőségeket (Alonso, 2011).

A hazai termelők által megfogalmazott főbb hajtóerők hasonlóak a nemzetköziékhöz (Juhász, 2012). A jövedelmezőség növelése mellett fontos szempont a közvetlen kapcsolat és bizalmi légkör (és törzsvásárlói kör) kialakítása, a felvásárlókkal szembeni kiszolgáltatottság csökkenése és a nagyobb önállóság. Megfogalmazódtak ugyanakkor korlátozó tényezők is, mint például a földrajzilag és társadalmilag korlátozott kereslet, az adott csatornán belül élesedő verseny, az együttműködéssel szembeni bizalmatlanság.

A rövid ellátási lánc termelőinek főbb jellemzői

A közösség támogatta mezőgazdasági rendszerekben végzett összes nemzetközi felmérés alapján a részt vevő gazdákra jellemző az átlagosnál alacsonyabb életkor és a magasabb végzettség (Brunori et al., 2011, Lang, 2010, Macias, 2008). Hasonló (bár kevésbé szélsőséges) demográfiai jellemzők általában kimutathatók a többi rövid ellátási lánc termelőinél is (Martinez et al., 2010). A gazdaságok többnyire kicsik, az átlagos üzemméret 10 hektár alatti (Kneafsey et al., 2013, Lass et al., 2003).

A rövid ellátási láncokban és különösen a közösség támogatta gazdák körében jellemző a rugalmasság, az innovációra való nyitottság. Nem könnyű az üzem átalakítása úgy, hogy az alkalmas legyen közösség támogatta mezőgazdasági rendszerben történő részvételre, mert biztosítani kell, hogy rendszeresen legyen éppen termő, változatos élelmiszer, változtatni kell a működés menetén (például a vegyszerhasználat módján, az adminisztrációs szokásokon), a kommunikációs formán, az árazási stratégián (Lang, 2010). A már meglévő hálózathoz való csatlakozás nagy segítség lehet (Brunori et al., 2011), de mivel a folyamat sokféle képesség és innovációs hajlam meglétét igényli, a kézzelfogható előnyök ellenére elsősorban a fiatal és képzett termelők foglalkoznak az alternatív formákkal.

A tanúsítványok szerepe és a bizalom

A fogyasztói elvárásokra reagálva a legtöbb üzem bió (de legalábbis alacsony vegyszerhasználatú) módon termel (Lass et al., 2003). A legtöbb termelő

ugyanakkor nem rendelkezik semmilyen tanúsítvánnyal, ennek oka a termelők és a fogyasztók közötti bizalom lehet (*Jarosz, 2008*). Vannak szerzők (például *Watts et al., 2005*), akik a tanúsítványok létezésében eleve annak bizonyítékát látják, hogy a kérdéses termék (vagy a termelési mód) nem integrálódott a helyi környezetbe.

Higgins és szerzőtársai [2008] egy próbaprojektben vizsgálták a környezetvédelmi tanúsító rendszerek alkalmazását a rövid ellátási láncokban. Azt tapasztalták, hogy a gazdák ugyan prémium árat tudtak elérni, de csak a hagyományos ellátási láncban, ráadásul az auditálás költségei miatt összességében bevételeik nem növekedtek számottevően. A legnagyobb profitot a tanúsítványhoz szükséges tervezési és irányítási folyamatok auditálás nélküli önkéntes alkalmazása eredményezte. Ennek oka az lehet, hogy a szükséges folyamatok felhívták a figyelmet a környezetkímélő lehetőségekre, amelyek egyrészt racionalizáláshoz vezettek, másrészt a módszerek alkalmazását sikerrel tudták kommunikálni a fogyasztók felé a közvetlen eladáskor.

Összességében a tanúsítás leginkább a térben kiterjesztett láncok esetében lehet fontos, bár ezek hatékonysága a demokratikus folyamatok előmozdításában megkérdőjelezhető (*Hatanaka, 2010*). Az sem egyértelmű, hogy védjegyek, tanúsítványok használata önmagában elegendő eszköz-e a rövid ellátási láncok támogatására, mert siker esetén hamar megjelennek az eredetihez hasonló címkék és jelzések. A rövid ellátási láncok eleve versenyben állnak az olcsó import és az „ál helyi” termékekkel, és a tanúsítás okozta költségnövekedés összességében akár piacvesztést is eredményezhet (*Kneafsey et al., 2013*). A védjegyek helyett (mellett) hasznosabb eszköz lehet egy közvetlen támogatási rendszer, a tudásátadás intézményesítése, az adminisztratív terhek csökkentése.

A rövid ellátási láncok mint a vidékfejlesztés eszközei

A rövid ellátási láncokban a foglalkoztatást elsősorban a termelés, a betakarítás, valamint a csomagolás, a kereskedelem és az eladás jelenti, vagyis a rendszer támogatása lehetőséget nyújthat a perifériára szorult rurális térségek felzárkóztatására (OECD, 1995). A rövid ellátási láncok ugyanakkor kimondottan fejlett területeken (például városi térségekben) is megjelennek, ráadásul nem csupán eseti jelleggel, hanem tipikusan (*Renting et al., 2003, Winter, 2003*).

Amerikai tapasztalatok (*Jarosz, 2008*) alapján a rövid ellátási láncokban részt vevő üzemek 48 százaléka megavárosok vonzáskörzetében fekszik. Az Egyesült Királyságban ugyanakkor a gazdaságok nagy része (90 százalék felett) elsősorban rurális területeken található (*Ricketts Hein et al., 2006*), bár ennek részben ellentmond *Ilbery et al., [2006]*, illetve *Winter [2003]*). Összességében a brit rövid ellátási láncok is elsősorban az eleve jobb szocioökonómiai

adottságokkal rendelkező területeken koncentrálnak, így potenciáljuk a legelmaradottabb térségek felzárkóztatásában megkérdőjelezhető. *Tregear* [2011] azt is felveti, hogy a rövid ellátási láncok megjelenése egy régió fejlettségének valójában nem előmozdítója, hanem pusztán *következménye*. A koncentráció értelmezésekor gazdasági jellegű döntéseket is figyelembe kell venni: a gazdák részvételét a rövid ellátási láncokban az is indokolhatja, hogy egyes területeken vagy szektorokban csekély mértékű támogatásban részesülnek (*Ilbery et al.*, 2006).

Sok esetben (például közösség támogatta mezőgazdaság, biogazdálkodás) a részvétel komplex tudást és készségeket igényel, és az átalakulás tranzakciós költsége olyan magas lehet, hogy különösen az elmaradott régiók (és az alacsony végzettségű, szegényebb termelők) számára további segítség nélkül nem lehetséges a váltás és nem biztosított a részvétel (*Macias*, 2008). A vidékfejlesztés fő eszköze ilyen esetekben nem is feltétlenül a közvetlen támogatás lehet, hanem az új, közvetítő szerepű, épített és humán infrastruktúrák, regionális élelmiszer-rendszerek létrehozása, például a termelő és a fogyasztó találkozási pontjainak megteremtése, hatékonyabb megszervezése révén.

Kneafsey és szerzőtársai [2013] megjegyzik, hogy a tradicionális, hagyományos tudáson nyugvó rövid ellátási láncokban (termelői piac, szedd magad) a lánc rövidege hangsúlyos. Értékesítés a gazdasághoz kötötten, a gazdaságban vagy ahhoz közel történik, ezért e formák inkább rurális elhelyezkedésűek. Ehhez képest a neotradicionális rendszerekben a kis földrajzi távolság fontos, a (tudatos) fogyasztók a városokban koncentrálnak, így ezen „alternatív” formák jellemzően inkább várostérségekben helyezkednek el. Ez alapján a hagyományos vidéki közösségek és életforma fenntartásában inkább a tradicionális formák fontosabbak, míg a neotradicionális rövid ellátási láncok inkább közösségépítésre, a helyi közösségek fejlesztésére alkalmasabbak.

A multiplikátor hatás

Meter–Rosales [2001] szerint, ha a minnesotai lakosok az elfogyasztott élelmiszer 15 százalékát helyi (egyébként exportra veszteségesen termelő) gazdától vennék, akkor az így képződött bevétel kitenné a gazdák állami támogatásának kétharmadát. Mivel a helyi termelő nagyobb eséllyel költi el a pénzét helyben, ezért helyi élelmiszer-fogyasztás esetén a pénz a közösségen belül, helyben forog, a fogyasztás a helyi gazdaságot élénkíti. Nemzetgazdasági szinten minden költség megsokszorozódik, újabb jövedelmet generál. *Pearson–Bailey* [2009] becslése szerint e multiplikálódás akár az eredeti költség háromszorosát is kiteheti. *Sonntag* [2008] átlagosan kétszeres hatást becsül, megengedve, hogy a szorzó a rövid ellátási lánc típusától függően eltérő lehet. *Otto–Varner* [2005] szerint több mint 140 teljes állás jön létre

egy szövetségi állam (Iowa) termelői piaci körül, és ennek multiplikátor hatása 1,45-szoros. Hasonló nagyságrendeket számítanak oklahomai termelői piacok esetében is (*Henneberry et al.*, 2009).

Barrett–Keech [2004] kimutatta, hogy piacnapokon a környéki bolt- és étteremtulajdonosok mintegy 50 százaléka forgalomnövekedést érzékel. A forgalomgeneráláson túl a piacok működtetésükhöz is helyi munkaerőt alkalmaznak, ami fokozza a multiplikátor hatást (*Taylor et al.*, 2005).

Más szerzők azonban megkérdőjelezzik a multiplikátor hatás eredményét. *Goodman* [2004] felveti, hogy a rövid ellátási lánc sikeres működtetéséhez szükséges erőforrásokat a termeléstől kell elvonni. Tovább gyengítheti a multiplikátor hatást, hogy – bár a helyi gazdák kétségtelenül nyerhetnek a rövid ellátási láncok megerősödésével – ez más munkahelyek (például kereskedelemhez kapcsolódó állások) elvesztésével járhat együtt (*Brown–Miller*, 2008). Globálisan pedig (a fogyasztás térbeli áthelyeződésével) a multiplikátor hatás teljes egészében megkérdőjelezhető (*DuPuis–Goodman*, 2005).

A rövid ellátási láncok szerepe a közétkeztetésben

A vidékfejlesztés, a helyi gazdaságfejlesztés és a rövid ellátási láncok metszéspontjában a helyi termelők helyi közfeladatot ellátó intézmények (például iskolák, kórházak) beszállítóivá válhatnak. E közétkeztetési programok távolabbi célja az elsősorban alacsony jövedelmű családok gyermekei egészségi állapotának javítása is lehet (*Vallianatos et al.*, 2004).

A koncepció előnye, hogy az állami megrendelés biztos, kiszámítható piacot alakít ki, a helyi feldolgozás növeli a foglalkoztatást; emellett érvényesül a multiplikátor hatás, ami tovább erősítheti a helyi gazdaságot (*Schafft et al.*, 2010, *Watts et al.*, 2005). A hatás olykor nemzetgazdasági szinten is érzékelhető: *Morgan–Morley* [2002] becslése szerint e „fenntartható közétkeztetés” adta 1998–99-ben a walesi GDP 11 százalékát! A programok további pozitív hozadéka lehet a szemléletformálás: például az osztályok részt vehetnek üzemlátogatáson, kirándulásokon, és a tapasztalatokat az iskolai (otthoni) kertben kamatoztathatják, teljessé téve a környezeti nevelést.

Amerikai tapasztalatok azt mutatják, hogy a diákok (és a szülők), illetve az iskola dolgozói is pozitívan értékelték a változást, és összességében egészségesebben táplálkoztak. Sok osztály élt a lehetőséggel és megismerkedett a termelőkkel is (*Izumi et al.*, 2010). Bár az áttekintett tanulmányok erre nem tértek ki, feltehető, hogy e közvetlen kapcsolatok elősegítik a szülők rövid ellátási láncok felé történő elköteleződését is, ami erősítheti a kedvező helyi szocioökonómiai hatásokat.

Balázs és szerzőtársai [2010] részletesen elemzik a hazai fenntartható közétkeztetés lehetőségeit. Témánk szempontjából a fő megállapítások úgy foglalhatók össze, hogy – bár a jogszabályi keretek többé-kevésbé adottak² – a rendszer működtetésekor (például a beszállítók kiválasztásakor) fő szempont az ár, ennek hatására a minőség szükségképpen háttérbe kerül, és a kisméretű helyi gazdaságok kiszorulnak a versenyből. *Balázs* és szerzőtársai [2010, 23. o.] szerint nincs feltétlenül elég termelő, aki „...helyben termelt, vegyszermentes és minőségileg hosszú távon megbízható élelmiszerrel el tudná látni a helyi közétkeztetést” – különösen, mert az előírások is gyorsan változnak.

Joshi és szerzőtársai [2008] szerint is a legfőbb gát a rövid távon jelentkező többletköltség, amely a helyi előállítás miatt megnövekedett személyzeti és rezsiköltségből és az átállást kísérő tranzakciós költségekből áll. Nem ismerünk olyan elemzést, amely a hosszabb távú hasznokat (például az egészségügyi kiadások csökkenését) vizsgálná, pedig fontos lenne, hogy további érvekkel is alá lehessen támasztani a rövid ellátási láncok közétkeztetésbe vonásának fontosságát.

A kiskereskedelmi láncok jelentette veszély

A hagyományos kiskereskedelmi láncok, reagálva az új fogyasztói elvárásokra, maguk is szélesítik a bio- (és/vagy a helyi) termékek kínálatát, ahogyan például azt az Egyesült Királyságban a bioélelmiszer-szektor vizsgálatai is megerősítik (*Seyfang*, 2008). *Watts* és szerzőtársai [2005] emiatt nevezték a helybeliségen és a környezetkímélő termelési módon (nem pedig a helyi gazdák támogatásán) alapuló ellátási láncokat gyenge alternatívának. *Smith–Marsden* [2004] szerint ennek viszont könnyen az lehet a következménye, hogy a szupermarketek élni tudnak erőfölényükkel: a termelők közti verseny növekedése – különösen, ha a kereskedelmi láncok importtermékeket is forgalmaznak a növekvő fogyasztói igény kielégítése érdekében – egy idő után csökkenti a termelői árat (farm-gate price squeeze), ami a szektor növekedésének gátja lesz.

Mivel sok termelő párhuzamosan használ hagyományos és alternatív értékesítési csatornákat, könnyen előfordulhat, hogy a rövid ellátási lánc visszailleszkedik abba a folyamatba, amelyből egykor kiutat jelentett. A becsatornázódás elkerülésének egy módja a termelők szövetkezése, helyi hálózatok létrehozása lehet. A brit példa tanulsága, hogy a vidékfejlesztésben nem elegendő a kedvezőnek tartott folyamatok (például a biotermelésre

² Az uniós szabályozás egyedül a versenysemlegességet írja elő, s ezzel elveti az élelem helyi alapon történő megkülönböztetését, ezért az ajánlattételi felhívásnak egyéb (például fenntarthatósági, frissességi) szempontokat kell bevezetnie a helyi beszerzés támogatására (*Balázs és szerzőtársai*, 2010, *Watts et al.*, 2005).

történő átállás) támogatása, hanem az egész ellátási láncot mint regionális élelmiszer-rendszert figyelembe kell venni a támogatási rendszer kialakításakor, illetve a fogyasztókat célzó kampányok tervezésekor.

Következtetések

A helyi élelmiszer- és a rövid ellátási láncok egyre népszerűbbek a társadalmi szereplők körében. Észak-Amerikában (és Nyugat-Európa sok országában) évtizedes hagyományai vannak e rendszereknek, hazánkban is (amellett, hogy egyes típusok konvencionálisnak számítanak, például a piacok mindig is a városok részei voltak) egyre több megvalósulási forma ismert.

A rövid ellátási lánc kifejezés sokféle marketingcsatornát takar. A termelő és a fogyasztó kis földrajzi, társadalmi, kulturális távolsága jellemzi, további jellegzetessége a környezetkímélő módon természetesen egészséges élelmiszer iránti igény. A heterogenitás és a helyi kontextusfüggőség következménye, hogy nagyon kevés esetben lehet általános érvényű következtetéseket levonni, hatásvizsgálatokat végezni: a legtöbb esetben a jó válasz az „attól függ”. Ez az „attól” általában a helyi földrajzi, szocio-kulturális közeg, vagy a rövid ellátási lánc típusa: a különböző lehetőségek kombinációja számtalan kimenetet eredményezhet. A következőkben néhány általános megállapítást foglalunk össze.

Az áttekintett irodalom alapján valószínűsíthető, hogy a különböző típusok eltérő fogyasztói kört vonzanak. A hagyományosabb formákat, például a termelői piacokat inkább az idősebb korosztály látogatja, míg az újszerű, szokatlanabb típusban (mint amilyen a közösség támogatta mezőgazdaság) inkább a fiatalok vesznek részt, csakúgy mint az internetalapú értékesítési formákban. Általában igaz, hogy a rövid ellátási láncok iránt érdeklődő fogyasztók az átlagnál magasabban képzetek (ez a termékek magasabb árával is összefüggésben lehet).

Termelői oldalról is kirajzolódik egy gazdálkodói csoport (elsősorban az „alternatív”, a neotradicionális láncok esetében), amely nyitott az új piacszerzési lehetőségekre és megvan a kellő szakismeret (és bátorság) is a váltáshoz. Vidékfejlesztési stratégiák kidolgozása során kérdéses lehet, hogy a terület társadalmi tőkéjét figyelembe véve milyen típusok jöhetnek egyáltalán számításba, vagy milyen nem anyagi jellegű ösztönzést (például gyakorlatközösségeket, kommunikációt, oktatást, szervezői munkát) kell biztosítani a támogatási program sikeressége érdekében.

Egyre több a rövid ellátási láncok pozitív szocioökonómiai hatását bemutató tanulmány, azt azonban még korai lenne megítélni, hogy a koncepció általánosságban mennyire lehet életképes és hatékony eszköz a vidékfejlesztésben. Ennek részben adathiány az oka (az újabb

munkák még mindig elsősorban esettanulmányokra épülnek), részben az a tény, hogy maga a koncepció is fejlődőben van. Az általánosítást nehezíti az is, hogy a tanulmányok legtöbbje kvalitatív szemléletű esettanulmány. Ezzel együtt is fontos hangsúlyozni, hogy egy politikailag életképes és hatékony megoldásnak figyelembe kell vennie a helyi kontextust, a fogyasztói igények változását és heterogenitását, az egyes országok (régiók) különbözőségeit. A szerzők véleménye az, hogy a rövid ellátási láncok ténylegesen mérhető és elvárható teljesítményén túl mindenképpen érdemes kihasználni azt a potenciált, amellyel e rendszerek többletjövedelmet és megbecsülést biztosítva képesek a tájban tartani a gazdálkodókat, növelik a fogyasztói tudatosságot, felkeltik az egészséges ételviselkedés iránti igényt, és általában fejlesztik a helyi közösségeket.

Hivatkozások

2005. évi CLXIV. törvény a kereskedelemről. Lásd: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0500164.TV
- Alonso, A. D. [2011]: Farmers' involvement in value-added produce: the case of Alabama growers. *British Food Journal*, 113 (2)., 187–204. o.
- Alston, J. M. – Sumner, D. A. – Vosti, S. A. [2008]: Farm subsidies and obesity in the United States: National evidence and international comparisons. *Food policy*, 33 (6)., 470–479. o.
- Balázs Bálint – Szabadkai Andrea – Pálházy Sármany Csilla [2010]: A fenntartható közétkeztetés lehetősége Magyarországon. *Nemzeti Érdek*, IV. évf., 2. sz., 14–29. o.
- Barrett, M. – Keech, D. [2004]: Capital eats. An analysis of London's food economy. London, Sustain.
- Berning, J. P. [2012]: Access to Local Agriculture and Weight Outcomes. *Agricultural and Resource Economics Review*, 41 (1)., 57–71. o.
- Bimbo, F. – Viscecchia, R. – Nardone, G. [2012]: Does the alternative food supply network affect the human health? Paper presented at the 126th Seminar, June 27–29, 2012, Capri, Italy.
- Bougherara, D. – Grolleau, G. – Mzoughi, N. [2009]: Buy local, pollute less: What drives households to join a community supported farm? *Ecological Economics*, 68 (5)., 1488–1495. o.
- Brown, C. – Miller, S. [2008]: The impacts of local markets: a review of research on farmers markets and community supported agriculture (CSA). *American Journal of Agricultural Economics*, 90 (5)., 1298–1302. o.

- Brunori, G. – Rossi, A. – Malandrini, V. [2011]: Co-producing transition: Innovation processes in farms adhering to solidarity-based purchase groups (GAS) in Tuscany, Italy. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 18 (1)., 28–53. o.
- Byker, C. – Shanks, J. – Misyak, S. – Serrano, E. [2012]: Characterizing Farmers' Market Shoppers: A Literature Review. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 7 (1)., 38–52. o.
- Carpio, C. E. – Isengildina-Massa, O. [2009]: Consumer willingness to pay for locally grown products: the case of South Carolina. *Agribusiness*, 25 (3)., 412–426. o.
- Cavicchi, A. – Rocchi, B. – Baldeschi, M. [2011]: Consumers' attitude towards farmers' markets: an explorative analysis in Tuscany: University of Florence, University of Macerata.
- Cochrane, W. [1979]: *The Development of Industrial Agriculture: A Historical Analysis*. University of Minnesota Press, Minneapolis, MN.
- Cooley, J. P. – Lass, D. A. [1998]: Consumer Benefits from Community Supported Agriculture Membership. *Review of Agricultural Economics*, 20 (1)., 227–237. o.
- Dubuisson-Quellier, S. – Lamine, C. – Le Velly, R. [2011]: Citizenship and consumption: mobilisation in alternative food systems in France. *Sociologia Ruralis*, 51 (3)., 304–323. o.
- DuPuis, E. M. – Goodman, D. [2005]: Should we go “home” to eat? Toward a reflexive politics of localism. *Journal of Rural Studies*, 21 (3)., 359–371. o.
- Elinder, L. S. [2005]: Obesity, hunger, and agriculture: the damaging role of subsidies. *British Medical Journal*, 331 (7528)., 1333–1336. o.
- Galioto, F. – Paffarini, C. – Musotti, F. – Chiorri, M. [2011]: Institutional Embeddedness in Organic Farming Systems. *Proceedings in Food System Dynamics*, 399–408. o.
- Galt, R. E. – Beckett, J. – Hiner, C. C. – O’Sullivan, L. [2011]: Community Supported Agriculture (CSA) in and around California’s Central Valley. Davis, University of California.
- Goodman, D. [2004]: Rural Europe redux? Reflections on alternative agro-food networks and paradigm change. *Sociologia Ruralis*, 44 (1)., 3–16. o.
- Guthman, J. [2008]: „If they only knew”: color blindness and universalism in California alternative food institutions. *The Professional Geographer*, 60 (3)., 387–397. o.
- Hatanaka, M. [2010]: Certification, partnership, and morality in an organic shrimp network: rethinking transnational alternative agrifood networks. *World Development*, 38 (5)., 706–716. o.

- Hendrickson, M. K. – Heffernan, W. D.* [2002]: Opening spaces through relocalization: locating potential resistance in the weaknesses of the global food system. *Sociologia Ruralis*, 42 (4)., 347–369. o.
- Henneberry, S. R. – Whitacre, B. – Agustini, H. N.* [2009]: An Evaluation of the Economic Impacts of Oklahoma Farmers Markets. *Journal of food distribution research*, 40 (3)., 64–78. o.
- Higgins, V. – Dibden, J. – Cocklin, C.* [2008]: Building alternative agri-food networks: Certification, embeddedness and agri-environmental governance. *Journal of Rural Studies*, 24 (1)., 15–27. o.
- Hinrichs, C. C. – Allen, P.* [2008]: Selective patronage and social justice: Local food consumer campaigns in historical context. *Journal of agricultural and environmental ethics*, 21 (4)., 329–352. o.
- Hunt, A. R.* [2007]: Consumer interactions and influences on farmers' market vendors. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 22 (01)., 54–66. o.
- Ilbery, B. – Kneafsey, M.* [1998]: Product and Place Promoting Quality Products and Services in the Lagging Rural Regions of the European Union. *European Urban and Regional Studies*, 5 (4)., 329–341. o.
- Ilbery, B. – Maye, D.* [2005]: Food supply chains and sustainability: evidence from specialist food producers in the Scottish/English borders. *Land Use Policy*, 22 (4)., 331–344. o.
- Ilbery, B. – Watts, D. – Simpson, S. – Gilg, A. – Little, J.* [2006]: Mapping local foods: evidence from two English regions. *British Food Journal*, 108 (3)., 213–225. o.
- Izumi, B. T. – Alaimo, K. – Hamm, M. W.* [2010]: Farm-to-school programs: perspectives of school food service professionals. *Journal of nutrition education and behavior*, 42 (2)., 83–91. o.
- Jarosz, L.* [2008]: The city in the country: Growing alternative food networks in Metropolitan areas. *Journal of Rural Studies*, 24 (3)., 231–244. o.
- Joshi, A. – Azuma, A. M. – Feenstra, G.* [2008]: Do farm-to-school programs make a difference? Findings and future research needs. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 3 (2–3)., 229–246. o.
- Juhász Anikó* (szerk.). [2012]: A közvetlen értékesítés szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszerek piacra jutásában. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Juhász Anikó – Szabó Dorottya* [2013]: A piacok jellemzői termelői és fogyasztói szemmel. Kézirat.

- Kezis, A. – Gwebu, T. – Peavey, S. – Cheng, H.-T. [1998]: A study of consumers at a small farmers' market in Maine: Results from a 1995 survey. *Journal of food distribution research*, 29 (2)., 91–99. o.
- Kirwan, J. [2006]: The interpersonal world of direct marketing: examining conventions of quality at UK farmers' markets. *Journal of Rural Studies*, 22 (3)., 301–312. o.
- Kneafsey, M. – Venn, L. – Schmutz, U. – Balázs, B. – Trenchard, L. – Eyden-Wood, T. – Bos, E. – Sutton, G. – Blackett, M. [2013]: Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of their Socio-Economic Characteristics. Megjelent: Santini, F. – Gomez Y Paloma, S. (szerk.): JRC Scientific and Policy Reports: Joint Research Centre Institute for Prospective Technological Studies, European Commission.
- Lang, K. B. [2010]: The Changing Face of Community-Supported Agriculture. *Culture & Agriculture*, 32 (1)., 17–26. o.
- Lass, D. – Bevis, A. – Stevenson, G. – Hendrickson, J. – Ruhf, K. [2003]: Community supported agriculture entering the 21st century: Results from the 2001 national survey. University of Massachusetts, Department of Resource Economics, Amherst
- LEADER [2000]: Marketing Local Products. Short and Long Distribution Channels. LEADER European Observatory, European Commission and Association, Brussels.
- Lyon, P. – Collie, V. – Kvarnbrink, E. B. – Colquhoun, A. [2009]: Shopping at the farmers' market: consumers and their perspectives. *Journal of Foodservice*, 20 (1)., 21–30. o.
- Macias, T. [2008]: Working Toward a Just, Equitable, and Local Food System: The Social Impact of Community-Based Agriculture. *Social Science Quarterly*, 89 (5)., 1086–1101. o.
- Marsden, T. – Banks, J. – Bristow, G. [2002]: Food supply chain approaches: exploring their role in rural development. *Sociologia Ruralis*, 40 (4)., 424–438. o.
- Martinez, S. – Hand, M. – Da Pra, M. – Pollack, S. – Ralston, K. – Smith, T. – Vogel, S. – Clark, S. – Lohr, L. – Low, S. – Newman, C. [2010]: Local Food Systems: Concepts, Impacts, and Issues. ERR. 97. Department of Agriculture, Economic Research Service, Washington D.C,
- Meter, K. – Rosales, J. [2001]: Finding Food in Farm Country: Community Design Center of SE Minnesota.
- Morgan, K. – Morely, A. [2002]: Relocalising the food chain: the role of creative public procurement. Cardiff University, The Regeneration Institute, Cardiff.

- Morris, C. – Buller, H.* [2003]: The local food sector: a preliminary assessment of its form and impact in Gloucestershire. *British Food Journal*, 105 (8)., 559–566. o.
- O'Hara, S. U. – Stagl, S.* [2001]: Global food markets and their local alternatives: a socio-ecological economic perspective. *Population & Environment*, 22 (6)., 533–554. o.
- OECD [1995]: Niche Markets as a Rural Development Strategy. OECD, Paris.
- Ostrom, M.* [2006]: Everyday meanings of “local food”: Views from home and field. *Community Development*, 37 (1)., 65–78. o.
- Otto, D. – Varner, T.* [2005]: Consumers, Vendors, and the Economic Importance of Iowa Farmers’ Markets: An Economic Impact Survey Analysis Leopold Center for Sustainable Agriculture, Iowa State University, Ames, IA.
- Pearson, D. – Bailey, A.* [2009]: Business opportunities in local food supply chains: an investigation in England and Australia. Paper presented at the 83rd Annual Conference of Agricultural Economics Society, Dublin.
- Pirog, R. – Rasmussen, R.* [2008]: Food, fuel and the future: Consumer perceptions of local food, food safety and climate change in the context of rising prices. Ames, IA, Leopold Center for Sustainable Agriculture
- Renting, H. – Marsden, T. K. – Banks, J.* [2003]: Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and planning A*, 35 (3)., 393–412. o.
- Ricketts Hein, J. – Ilbery, B. – Kneafsey, M.* [2006]: Distribution of local food activity in England and Wales: an index of food relocalization. *Regional Studies: The Journal of the Regional Studies Association*, 40 (3)., 289–301. o.
- Soil Association [2007]: A Share in the Harvest. A Citizens Guide to Community Supported Agriculture. Soil Association, Bristol.
- Salois, M. J.* [2012]: Obesity and diabetes, the built environment, and the ‘local’ food economy in the United States, 2007. *Economics & Human Biology*, 10 (1)., 35–42. o.
- Saltmarsh, N.* [2004]: Mapping the food supply chain in the broads and rivers area. East Anglia Food Link, Watton.
- Schafft, K. – Hinrichs, C. C. – Bloom, J. D.* [2010]: Pennsylvania farm-to-school programs and the articulation of local context. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 5 (1)., 23–40. o.
- Seyfang, G.* [2008]: Avoiding Asda? Exploring consumer motivations in local organic food networks. *Local Environment*, 13 (3)., 187–201. o.

- Smith, E. – Marsden, T. [2004]: Exploring the ‘limits to growth’ in UK organics: beyond the statistical image. *Journal of Rural Studies*, 20 (3), 345–357. o.
- Smithers, J. – Lamarche, J. – Joseph, A. E. [2008]: Unpacking the terms of engagement with local food at the farmers’ market: Insights from Ontario. *Journal of Rural Studies*, 24 (3), 337–350. o.
- Sonntag, V. [2008]: Why Local Linkages Matter. Findings from the local food economy study. Sustainable Seattle, Seattle.
- Szabadjai Andrea [2011]: Kistermelők, helyi termékek és kispiacok a jog halójában. *A Falu*, XXVI. évf., 3–4. sz., 81–94. o.
- Taylor, J. – Madrick, M. – Collin, S. [2005]: Trading Places: The Local Economic Impact of Street Produce and Farmer's Markets. London Development Agency, London:
- The US Food... [2008]: The US Food Conservation and Energy Act of 2008. 110 P.L. 246; 122 Stat. 1651; 2008 Enacted H.R. 6124; 110 Enacted H.R. 6124.
- Tregear, A. [2011]: Progressing knowledge in alternative and local food networks: Critical reflections and a research agenda. *Journal of Rural Studies*, 27 (4), 419–430. o.
- Trobe, H. L. [2001]: Farmers' markets: consuming local rural produce. *International Journal of Consumer Studies*, 25 (3), 181–192. o.
- Vallianatos, M. – Gottlieb, R. – Haase, M. A. [2004]: Farm-to-School strategies for urban health, combating sprawl, and establishing a community food systems approach. *Journal of Planning Education and Research*, 23 (4), 414–423. o.
- Vecchio, R. [2010]: Local food at Italian farmers' markets: three case studies. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 17 (2), 122–139. o.
- Watts, D. C. – Ilbery, B. – Maye, D. [2005]: Making reconnections in agro-food geography: alternative systems of food provision. *Progress in human geography*, 29 (1), 22–40. o.
- Winter, M. [2003]: Embeddedness, the new food economy and defensive localism. *Journal of Rural Studies*, 19 (1), 23–32. o.

The socio-economic impacts of short food supply chains: a review

BENEDEK ZSÓFIA – BALÁZS BÁLINT

Recent decades have seen an increasing interest in the analyses of local food and short food supply chains (SFSCs). The aim of this paper is to review the relevant academic literature to understand their potential socio-economic impacts. First, problems of conceptualisation related to the definition of SFSCs are investigated; then, the socio-economic impacts perceived by consumers and producers are characterized; and finally, the rural development

potential is discussed. According to the results, it is hardly possible to provide evidence on SFSCs as effective policy tools in rural development, because of the context dependence of their socio-economic impacts. Still, we conclude that SFSCs seem to offer a way to increase social cohesion, to generate consumer demand for healthy food as well as to halt the depopulation of rural areas.